

**IPS**  
המכון למדיניות  
ואסטרטגיה

בית ספר לאודר  
לממשל, דיפלומטיה  
ואסטרטגיה

הבינתחומי  
הרצליה

# 60 שנה למלחמת סיני

## אסופת מאמרים

עורך: ד"ר אל"מ (מיל.) שאול שי



המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS)  
בית ספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה  
המרכז הבינתחומי הרצליה

## **נושאי תפקידים במכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS)**

ראש המכון: פרופ' אלכס מינץ

חברי הוועד מנהל:

ד"ר איילת בן עזר, סגנית נשיא, הבינתחומי הרצליה

פרופ' ישי בר, פרופ' למשפטים, בי"ס רדזינר למשפטים, הבינתחומי הרצליה

רא"ל (מיל.) אהוד ברק, לשעבר ראש הממשלה ושר הביטחון

פרופ' בועז גנור, דיקן בית ספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה; מנכ"ל מייסד, המכון למדיניות נגד טרור-ICT

מר יוסי הולנדר, יו"ר המכון הישראלי לתכנון כלכלי

ד"ר, עו"ד יורם טורבוביץ', לשעבר ראש הסגל, משרד ראש הממשלה

מר אלי יונס, לשעבר מנכ"ל בנק מזרחי טפחות; לשעבר החשב הכללי במשרד האוצר

אלוף (מיל.) שלמה ינאי, סגן יו"ר קרן רוטשילד קיסריה

השגריר יצחק לבנון, לשעבר שגריר ישראל במצרים; לשעבר שגריר ישראל למוסדות האו"ם בג'נבה

ד"ר נעם למלשטריך-לטר, דיקן, בי"ס סמי עופר לתקשורת, הבינתחומי הרצליה

פרופ' רפי מלניק, לשעבר משנה לנשיא לעניינים אקדמיים (פרובוסט), הבינתחומי הרצליה

פרופ' דב פקלמן, דיקן בית ספר אריסון למנהל עסקים, הבינתחומי הרצליה

תמיר פרדו, ראש המוסד לשעבר

השגריר רון פרושאור, לשעבר שגריר ישראל באו"ם

פרופ' דן קרצר, לשעבר שגריר ארה"ב בישראל, פרופ' לממשל, אוניברסיטת פרינסטון

פרופ' אוריאל רייכמן, נשיא ומייסד הבינתחומי הרצליה

השגריר זלמן שובל, לשעבר שגריר ישראל בארה"ב

אל"מ (מיל.) ד"ר שאול שי, מנהל המחקרים

טומי שטיינר, עמית מחקר בכיר

ד"ר חיים ויצמן, עמית מחקר בכיר

אל"מ (מיל.) מיקי אלטר, מנהל קשרי חוץ

הילה זיו, מנהלת תפעול

אורי סלונים, חוקר בכיר

חן אלישע, חוקר

נירית גיל, עיצוב

## הקדמה

ב-27 ביולי 2016 התקיים במרכז הבינתחומי בהרצליה יום עיון לציון 60 שנה למלחמת סיני. יום העיון אורגן ע"י המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS) ומרכז נבזלין לעמיות יהודית במרכז הבינתחומי הרצליה.

מלחמת סיני היא ציון דרך חשוב בהיסטוריה של מדינת ישראל ובהתפתחות צה"ל. במלחמה זו עמדו למבחן הן תפיסת הביטחון שגובשה לאחר מלחמת העצמאות, והן צה"ל במתכונתו החדשה (שעיקר כוחו ביחידות מילואים), שמקורה באילוצים כלכליים וחברתיים, ובלקחים שהופקו ממלחמת העצמאות.

משבר סואץ היה חלון הזדמנויות אסטרטגי עבור ישראל לפתח שיתוף פעולה אסטרטגי עם צרפת ולאחר מכן גם עם בריטניה, ולפתור חלק מבעיותיה מול מצרים במהלך צבאי יזום. במפגשים בין נציגים ישראלים, צרפתים ובריטים, סוכם על מהלך צבאי משותף של כוחות צה"ל בסיני (מבצע "קדש") ושל כוחות בריטיים וצרפתיים שישתלטו בהמשך על תעלת סואץ (מבצע "מוסקטיר").

במהלך השנים נכתבו מחקרים וביוגרפיות שעניינם הרקע למלחמה, מהלכיה ותוצאותיה, אולם סוגיות רבות שראוי לחקור אותן, עוד נותרו פתוחות.

ביום העיון נדונו ההיבטים המדיניים והצבאיים של מלחמת סיני והשפעותיהם מנקודות מבט מחקריות עדכניות וחדשניות. ביום העיון היו שני מושבים:

**המושב הראשון** בהנחיית **ד"ר חיים ויצמן** מהמכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS), המרכז הבינתחומי הרצליה, עסק בהיבטים המדיניים של ההחלטה לצאת למלחמה, בתוצאות המלחמה והשפעתן על מלחמת ששת הימים שפרצה עשר שנים מאוחר יותר, ובנקודת מבט על מצרים מתקופת מלחמת סיני ושלטונו של נאצר ועד לעידן הנוכחי של הנשיא אל – סיסי.

- משה, למה אנחנו יוצאים היום למלחמה? (בן-גוריון לדיין, 29 באוקטובר 1956) **פרופ' מוטי גולני**, ראש הקתדרה ע"ש רוזנברג לחקר תולדות העם היהודי, החוג להיסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת תל-אביב.
- ההסדר אחרי מלחמת סיני כנקודת מוצא למלחמת ששת הימים והמאבק המדיני אחריה, **פרופ' יואב גלבר**, ראש מרכז נבזלין לעמיות יהודית, המרכז הבינתחומי הרצליה.
- מהלאמת תעלת סואץ (1956) לכריית תעלת סואץ החדשה (2015) – מה בין גמאל עבד אל נאצר לעבד אל פתח אל – סיסי? **ד"ר מירה צורף**, החוג להיסטוריה של המזרח התיכון ואפריקה, חוקרת מרכז דיין, אוניברסיטת תל-אביב.

**המושב השני** בהנחיית **ד"ר מיכל יערי** מהאוניברסיטה הפתוחה, התמקד בהיבטים האסטרטגיים והצבאיים של מלחמת סיני ובהם: התכנונים האופרטיביים של צה"ל בראשית שנות החמישים, המערכה על מצרי טיראן, והלקחים בהיבטים המערכתיים ממלחמת סיני.

- התכנונים האופרטיביים בשנות החמישים, **ד"ר סא"ל (מיל.) שמעון גולן**, מחלקת היסטוריה של צה"ל.
- האם אפשר ללמוד מהמערכה של קדש גם היום? **ד"ר תא"ל (מיל.) דב תמרי**, ראש המגמה לביטחון והגנת העורף, הפקולטה לחברה ולתרבות, המכללה האקדמית בית ברל.
- המערכה על מצרי טיראן – מבצע ירקון, **ד"ר אל"מ (מיל.) שאול שי**, מנהל המחקרים של המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS).

אסופת המאמרים מציגה ארבעה מאמרים שהוצגו ביום העיון

בברכה

**ד"ר אל"מ (מיל.) שאול שי**,

מנהל המחקרים, המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS)  
המרכז הבינתחומי הרצליה

# שישים שנה למלחמת סיני

## אסופת מאמרים

עורך: ד"ר אל"מ (מיל.) שאול שי

אוקטובר 2016

## מהלמת התעלה (1956) לכריית התעלה (2015)

מה בין גמאל עבד אל-נאצר לעבד אל-פתאח אל-סיסי ?

### מירה צורף

בזיכרון הקולקטיבי המצרי נצרבה "מלחמת סואץ" כאירוע מכונן המזוהה עם הלאמתה של תעלת סואץ, אשר ע"פ הנרטיב המצרי הובילה לעצמאותה המלאה (אסתקלאל תאם) של מצרים. אומנם מצרים הייתה עצמאית מאז 1922, בעקבות ההכרזה החד צדדית של בריטניה עליה כעל "מדינה עצמאית וריבונית" ואולם, נסיבות קבלת עצמאותה היו כאלה שלמעשה יותר משהייתה זו עצמאות הלכה למעשה, הייתה זו עצמאות "על הנייר" בלבד שכן, בריטניה המשיכה לאייש את הבסיסים שעל גדות תעלת סואץ, ליטול לעצמה את הטיפול בקבוצות המיעוט, להכפיף את מדיניות החוץ והביטחון של מצרים לזו של בריטניה ולנהל את עניני הסודאן.

ההסכם האנגלו-מצרי משנת 1936 עורר תקוות רבות הן בקרב המנהיגות הלאומית המצרית והן בקרב שכבות רחבות בציבור המצרי להרחבת עצמאותה של מצרים. אלא שתקוות אלה נגוזו חיש מהר לאחר שהתחוויר שההסכם מכיל שינויים קוסמטיים בלבד יותר משהוא מקדם את מצרים לקראת עצמאותה דה פקטו. הקולוניאליזם הבריטי שחישק כל ניסיון מצרי לנווט את מהלכה של מצרים בהתאם לאינטרסים הלאומיים שלה והתבונה שבית המלוכה המצרי משרת את האינטרסים הקולוניאליים יותר משהוא מקדם את האינטרסים הלאומיים המצרים הם מהגורמים העיקריים לפרוץ מהפכת הקצינים החופשיים ב-23 ביולי 1952.

האג'נדה של "הקצין החופשי", גמאל עבד אל-נאצר, הייתה להוכיח באותות ובמופתים שניתן להפוך את העצמאות המצרית מעצמאות דה יורה לעצמאות דה פקטו ובכך לשקם את גאוותו של העם המצרי. בראיון שהעניק ב-24 ביוני 1962 ל-Sunday Times טען הנשיא המצרי כי "אחת ממטרות המהפכה הייתה להיפטר מן השליטה הזרה ולהשיב לכל אחד מבני העם המצרי את הגאווה לה הוא זכאי. הייתי נחוש לכוון במצרים עצמאות מלאה (אסתקלאל תאם) ולשמור עליה בקנאות".

אחד הצעדים המשמעותיים בכיוון זה שאותו ניתן לזקוף לזכותו של עבד אל-נאצר היה הסכם הפינוי שנחתם ב-19 באוקטובר 1954 על פיו התחייבה בריטניה לפנות את כוחותיה מן התעלה בתוך פרק זמן של 20 חודשים. מצרים מצידה התחייבה לאפשר חופש שיט לכל במימי התעלה בהתאם לאמנת קושטא מ-1888 על פיה תעלת סואץ הינה נתיב מים בינלאומי. ואכן, ביוני 1956 עזב אחרון החיילים הבריטים את אדמתה הריבונית של מצרים והכיבוש שהחל ב-1882 בא אל קיצו.

היבט נוסף של המהפכנות הנאצריסטית בא לידי ביטוי בתוכנית להחיות את הקמתו של הסכר הגבוה. בראיון שצוטט לעיל הבהיר עבד אל-נאצר את החשיבות שייחס לבנייתו של הסכר הגבוה: "אחת הבעיות הקשות של ארצי הן העתודות המוגבלות של הקרקעות הפוריות הראויות לעיבוד חקלאי מחד גיסא והאוקלוסייה ההולכת וגדלה במהירות מאידך גיסא. לפיכך אנו רואים בפרויקט הקמתו של סכר אסואן את הפתרון האולטימטיבי לבעיות אלה שכן, הקמתו של הסכר תגדיל באופן ניכר את הקרקעות הראויות לעיבוד חקלאי בכ-30% ויתאפשר לנו לפקח ביעילות על השקית הקרקעות הללו בלא שנהיה תלויים בחסדי מזג האוויר". בראייתו של עבד אל-נאצר סימל פרויקט זה עידן חדש שאותו כינה "מצרים החדשה". לדידו של הנשיא המצרי אמור היה הפרויקט להוות מקור גאווה לכל אזרח מצרי.

ברי היה לעבד אל-נאצר שהפרויקט האמביציוזי, שעלותו הוערכה ב-1.3 מיליארד דולרים, לא יקרום עור וגידים אלא אם יישען על מימון חיצוני. בראשיתו של התהליך נראה היה המשא ומתן שיתנהל בין מצרים לבין מעצמות המערב ובעיקר עם הבנק העולמי, ארה"ב ובריטניה מבטיח למדי. "זכינו לעידוד ולהבטחות לסיוע במימון הסכר מארה"ב ומהבנק העולמי ואפילו בריטניה הציעה סיוע בשווי של 16 מיליון דולרים. אך לא עבר זמן רב והחלו מתגלעים קשיים: האמריקאים דרשו לפקח על התקציב. אני התנגדתי לכך כיוון שהייתה לי תחושה שהם החליטו לסגת מהבטחתם

לתמוך בפרויקט. ואולם, כדי לא להכשיל את העניין הסכמתי לתנאים האמריקאים. אך לא עבר שבוע ואני התבשרתי כי האמריקאים חזרו בהם. אני הייתי נחוש בדעתי שהסכר הגבוה ייבנה אם או בלי מימון זר."

לא בכדי נסוגו האמריקאים שכן, בתקופה זו הלכה והתחזקה מדיניותו האנטי מערבית של עבד אל-נאצר שבאה לידי ביטוי, בין השאר, בסירובו לחבור או לתמוך בברית בגדאד<sup>1</sup> שנחתמה ב-24 בפברואר 1955. נאצר נמק את סירובו בכך שראה בברית זו תקיעת טריז בין המדינות הערביות וככזו היא סמלה בעיניו את שאיפתו של המערב להחיות את האימפריאליזם באמצעות פיצולו של העולם הערבי, שנאצר חתר ללכדו במסגרת האידיאולוגיה הפן ערבית. בתגובה לכך פעל עבד אל-נאצר לגיבושו של גוש מדינות ערביות (ובהן סעודיה, תימן וירדן), שיציב חלופה לברית בגדאד. במקביל התכנסה באפריל 1955 ועידת בנדונג, שכללה את ראשיהן של 29 ממדינות אסיה ואפריקה העצמאיות, בהנהגתם של נהרו הוודי, טיטו היוגוסלבי, צ'ו אן לאי הסיני ועבד אל-נאצר המצרי. המסר העיקרי שלהן היה אי הזדהות או "נייטרליזם חיובי" בהגדרה היותר מתונה, עם הגושים הגדולים (המערב מזה ומדינות הגוש הסובייטי מזה) ותמיכה בשאיפתם של העמים שעדיין היו כבושים בידי מעצמות המערב לעצמאות. אם להוסיף לצעדים אלה את עסקת הנשק שנחתמה בספטמבר-1955 בין מצרים לבריה"מ ואת ההכרה של מצרים בסין העממית למורת רוחה של ארה"ב, הרי אין לתמוה על כך שב-19 ביולי 1956 הודיעו האמריקאים שהם נסוגים מהבטחתם לממן את חלקם בפרויקט ובעקבותיה נסוגה גם בריטניה. בשלב זה ההירדררות למה שהמצרים מכנים מלחמת סואץ הייתה רק עניין של זמן.

נאצר לא התכוון לסגת מתכניתו להקים את הסכר על אף הקשיים הפיננסיים והבין כי הדרך היחידה לממן את הפרויקט היא הגדלת ההכנסות הלאומיות באמצעות הלאמת חברת תעלת סואץ. הוא היה מודע לכך שהיוזמה להלאים את התעלה סותרת את אמנת קושטא וכי צעד שכזה יתפרש ע"י הקהילה הבינלאומית כהפרה בוטה של הסכמים ואמנות בינלאומיות וכתוקפנות מצידה של מצרים. ולמרות זאת היה הנשיא המצרי נחוש לממש את תכניתו. בפרספקטיבה לאחור ניתח הנשיא המצרי בראיון שצוטט לעיל את החלטתו וטען: "ידעתי שאני נוטל סיכון מחושב, זאת על בסיס היכרותי את אנטוני אידן. לא היה לי כל ספק בכך שהוא ימהר להגן על האינטרסים הבריטים אך בה בעת הייתי מודע לכך שלבריטניה אין די גדודים בבסיסים הקרובים למצרים- בקניה, בקפריסין ובעדן. סברתי כי עד שתתארגן ותגיע כוחות ניתן יהיה להגיע לפתרון בדרך ההידברות והמשא ומתן".

הנשיא המצרי נאה דרש ונאה גם קיים: ב-26 ביולי הוא הודיע בנאום באלכסנדריה על הלאמת חברת תעלת סואץ ועל הקדשת רווחיה למימון של הסכר. נאצר שחזר בראיונות שהעניק כי "הכול היה ערוך ומוכן: ההנחיות להשתלטות על משרדי חברת התעלה היו חדות וברורות: בו ברגע שאנקוב בנאומי בשמו של פרדיננד דה לספס<sup>2</sup>, יש להתחיל בפעולה. ואכן, צבא מצרי נכנס למשרדי חברת התעלה והחרים את נכסיה. הייתה בכך הפרה ברורה של הסכם 1954, שבועות מספר לאחר שבריטניה מילאה את חלקה בהסכם ופינתה ביוני 1956 את אחרון חייליה מן התעלה. בנקודה זאת טען נאצר כי "כיום, לפי החוק הבינלאומי רשאית כל מדינה להלאים חברות הממוקמות בטריטוריה הריבונית שלה".

תגובת המערב לא אחרה לבוא: מדינות המערב גינו, את השימוש בכוח. הבריטים והצרפתים הקפידו את הנכסים המצרים בלונדון ובפריס וכך עשתה גם ארה"ב. אלא שבריטניה וצרפת לא הסתפקו בכך ובקשו להעניש את עבד אל-נאצר ולפתוח במתקפה צבאית משולשת: בריטית-צרפתית-ישראלית נגד מצרים. מבחינה צבאית טהורה ספגה מצרים מהלומה קשה: ישראל פלשה לסיני, הבריטים הפגיזו את נמל התעופה הבינלאומי של קאהיר ובתוך יממה כבשו את פורט סעיד. בתום עשרה ימי לחימה נאם נאצר במסגד אל-אזהר ובטא את נחישותו ואמונתו במדיניותו: "אלה האחרים לסיטואציה אותה אנו חווים בימים אלה הם האימפריאליסטים החמדנים השואפים להפוך את ארצנו לקולוניה ומצפים שנרקוד לפי החליל שלהם, שנציית להוראותיהם שניכנע להם ושנוותר על חירותנו, כבודנו ועצמאותנו.... אבות האומה מסרו את נפשם למען העצמאות והחירות הם עשו זאת ב-1882 (ראשיתו של הכיבוש הבריטי) הם עשו זאת ב-1919 (המהפכה שהובילה להצהרת העצמאות החד צדדית שהעניקה לבריטניה למצרים) והם עשו זאת ב-1936 (עם חתימת החוזה האנגלו-מצרי שקיבע את תלותה של מצרים בבריטניה) ואני מצהיר בזאת כי אנו לא ניכנע! אנו נגן על כבוד מדינתנו! אנו כותבים את ההיסטוריה שלנו במו דמנו! אנו קובעים את גורלנו!"

ואכן, בזיכרון הקולקטיבי המצרי מזוהה מלחמת סואץ ראש וראשית לכל עם עבד אל-נאצר כמנהיג הפטריטי האולטימטיבי שפעל כנגד כל הסיכויים למימוש עצמאותה וריבונותה של מצרים והצליח להשיב לאומה המצרית את כבודה האבוד. מלחמת סואץ מסמלת גם את ניצחונה (גם אם הזמני והרופס משהו) של הפאן-ערביות. נאצר טרח להדגיש זאת בנאום אל-אזהר כשהצהיר: "הערבים, על ממשלותיהם ועמיהם, פעלו כאיש אחד ומשימת האויב- להרוס את האחדות הערבית- נכשלה. נכנסנו אל המלחמה כשהאחדות הערבית הינה רעיון אבסטרקטי, יצאנו ממנה כשהאחדות הערבית הינה מציאות חיינו". התבוסה הצבאית שספגה מצרים מושכת לחלוטין מן הנרטיב המצרי.

<sup>1</sup> מערכת הסכמים שיזמו האמריקאים ואשר כללה את עראק, תורכיה, איראן, פקיסטאן ובריטניה, שמטרתה הייתה לכוון גוש מדינות פרו מערביות כחומת הגנה מפני ברה"מ.

<sup>2</sup> פרדיננד דה לספס (1805-1897) דיפלומט ומהנדס צרפתי, הוגה רעיון כרייתתה של תעלת סואץ ואף האחראי על ביצוע הפרויקט.

## מרכזיותה של תעלת סואץ בתהליך שיקומה של מצרים בעידן עבד אל-פתאח אל-סיסי

את פרויקט כרייתתה של תעלת סואץ החדשה, אותה יזם עבד אל-פתאח אל-סיסי, יש לראות, אומנם, על רקע המשבר הכלכלי החמור שמצרים נתונה בו, אלא שהבחירה דווקא במיזם הזה נובעת ממרכזיותה של תעלת סואץ בזיכרון הקולקטיבי המצרי.

כאן המקום להדגיש כי בין הלאמת התעלה ב-1956 לכריית התעלה ב-2015 רב השונה על הדומה: הנסיבות הפוליטיות, הכלכליות, החברתיות והגלובליות שונות לחלוטין, הפרסונה שונה, וכך גם האידיאולוגיה והאג'נדה שונות לחלוטין: בתקופתו של גמאל עבד אל-נאצר התאפיין העם המצרי בהערצה בלתי מסויגת למנהיג, מה שאפשר לעבד אל-נאצר להמר על גבו ועל חשבונו של העם המצרי. עבד אל-פתאח אל-סיסי נבחר לנשיא בעקבות מהפכת האביב הערבי שבמהלכה חלחלה התובנה לתודעתו של הציבור המצרי שהעם הוא הריבון והשליט אינו אלא משרתו של העם (ח'אדם אל-שעב). עבד אל-נאצר עלה לשלטון בהפיכה צבאית ואלו עבד אל-פתאח אל-סיסי נבחר בבחירות כלליות מפוקחות מבית ומחוץ. האוריינטציה של עבד אל-נאצר היתה פן ערבית (קומיה ערבית) ואלו זו של אל-סיסי היא פרטיקולרית-מצרית (וטניה מצרית) האוריינטציה של מדיניות החוץ של עבד אל-נאצר הייתה פרו סובייטית, אנטי מערבית ואלו זו של אל-סיסי הינה פרו מערבית, גם אם הוא אינו זונח את רוסיה וסין ומבקש ליהנות מכל העולמות. את המדיניות הכלכלית אותה אמץ גמאל עבד אל-נאצר הוא כינה "סוציאליזם ערבי" (אשתראכיה ערבית) ואלו זו של עבד אל-פתאח אל-סיסי מבוססת על עקרון הכלכלה החופשית, סוג של קפיטליזם, גם אם לא חזירי. למרות כל הנאמר לעיל התמונה הראשונה ששרתה את אל-סיסי במערכת הבחירות שלו הייתה זו שבה נראה הילד עבד אל-פתאח כשהוא לוחץ את ידו של ה"ראיס" גמאל עבד אל-נאצר ומביט עליו בהערצה.

במרכזה של היוזמה, הנראית על פניה כמגלומנית משהו, כרייתתה של תעלה מקבילה לתעלת סואץ שתאפשר לאניות גדולות יותר לעבור בתעלה בפרקי המתנה קצרים יותר. פרויקט כריית התעלה, שעלותו הסתכמה בכ-4 מיליארד דולרים, הוצג ע"י המשטר ככזה שאמור לפתור, גם אם באופן חלקי, את בעיית האבטלה במצרים ולספק מקומות עבודה לכמיליון אזרחים מצרים. במרכז שפרסם המשרד לעבודות ציבוריות הוצעו אלפי משרות לנהגי משאיות, נהגי דחפורים, מנהלי עבודה, מפעילי ציוד מכאני, צוותים רפואיים ועוד קשת לא מבוטלת של מקצועות צווארון כחול. אל-סיסי קבע כלל ברזל שהיה בבחינת ייחודי ובל יעבור: כיוון שמדובר בפרויקט לאומי-רק ידיים מצריות תחפורנה, תהנדסנה, תאבטחנה ותנהלנה את הפרויקט. זאת ועוד, תושבי ערי התעלה: סואץ, איסמעיליה ופורט סעיד, הנושאים עמם תסכולים כלכליים וחברתיים מאז מלחמת סואץ, כמו גם הבדואים של סיני, הסובלים מקיפוח מזה דורות, הן האוכלוסיות המועדפות שתועסקנה בפרויקט התעלה. גם המימון היה על טהרת המצריות כש-40% מן המימון הושטו על הצבא, 20% - מקופת הקרן "תחי מצרים", שהקימו אנשי עסקים מצרים. 30% מן המימון הושטו על הבנקים ומשרדי הממשלה, 10% - מההכנסות השנתיות של התעלה והיתרה - ממניות שהונפקו הוצעו לרכישה לכל אחד מ-90 מיליון אזרחים של מצרים. המופתי של מצרים שהגיע לביקור באתר הבנייה קבע כי הפרויקט אינו אלא "הג'האד שלנו למען אללה" ובכך העניק תקיפות דתית-אסלאמית למיזם.

אי אפשר להימנע גם בהקשר זה מן הדמיון בין יוזמת הלאמת תעלת סואץ של גמאל עבד אל-נאצר לבין המיזם של עבד אל-פתאח אל-סיסי. הלאמת התעלה נועדה להפוך אותה לנתיב מים מצרי לכל דבר ועניין. המטרה אז הייתה להביא לסיום דה פקטו של הכיבוש הבריטי את מצרים ולזרז בכך את הפיכתה למדינה ריבונית ועצמאית דה פקטו. צעדו הנועז של עבד אל-נאצר זיכה אותו בהערצת ההמונים המצרים שראו בו את מי שהחזיר למצרים את כבודה והוא צרוב היטב בזיכרון הקולקטיבי המצרי. פרויקט תעלת סואץ של אל-סיסי מעורר ללא ספק נוסטלגיה לימים עברו בקרב מצרים רבים והוא מזוהה עם תקוותם של המצרים לעצמאות כלכלית. הזיהוי האסוציאטיבי של הפרויקט הנוכחי עם פרויקט ההלאמה של עבד אל-נאצר אכן העצים את מעמדו של אל-סיסי והעניק לו ולפרויקט שהוא הוביל קרדיטציה יוצאת דופן. אך לעומת אל-נאצר שנהנה מהערצה בלתי מסויגת, אל-סיסי אינו חסין לביקורת משהתחוויר למצרים שהתקוות הגדולות שתלו בפרויקט התעלה-הכזיבו.

בראיה המצרית תעלת סואץ אינה נתיב מים, חשוב ומשמעותי ככל שיהא, ותו לא, אלא "מחוז זיכרון" *lieu de memoire* (כהגדרתו של פייר נורה, ששליטיה של מצרים לדורותיהם טורחים לעיתים להשתמש בו במטרה להעניק לגיטימציה למפעלותיהם ולזכות בתמיכת הציבור ובאהדתו.

# התכנון האסטרטגי-מבצעי בשנים 1949 - 1953

## שמעון גולן

התוכניות האסטרטגיות הראשונות התבססו על ההנחה שישראל לא תיזום מלחמה, אולם אם יתאפשר הדבר, תעדיף לנהל את המלחמה בשטח האויב, כפי שראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן גוריון, הכריז בפורומים רבים ובכלל זה מעל במת הכנסת.

למרות ההעדפה המובהקת למלחמה בעלת אופי התקפי, התבססו התוכניות הראשונות שתוכננו על ההנחה שיהיה על צה"ל לקדם פני מתקפת אויב. במהלך שנת 1950 הכינה מחלקת התכנון שורה של פקודות אב לכמה אפשרויות של מתקפה מצד המדינות הערביות השכנות: "מקרה צפון" – למתקפה מצד סוריה, "מקרה מזרח" – מתקפה מצד ירדן, "מקרה דרום" – מצד מצרים, "מקרה צפון – דרום" – למתקפה מתואמת של סוריה ומצרים. לקראת קיץ אותה שנה החלה מחלקת התכנון להכין פקודות אב למקרה של מלחמה עם כל מדינות ערב השכנות – "מקרה הכול" – שאותה השלימה בסוף 1951.

על בסיס ההנחיות שעמדו בבסיס "מקרה צפון – דרום" נקבע שצה"ל ינקוט בשלב הראשון באסטרטגיה הגנתית. עם זאת יינקטו כבר מלכתחילה צעדים שיאפשרו מעבר מהיר למתקפת נגד. מערך ההגנה ייבנה על מרחבים מוגנים. לנוכח הסיכון שבריכוז הכוח המצרי – הן התקדמות לעבר תל אביב והן ניתוק הנגב – תכנון התקפת הנגד הראשונה לחזית הדרום, במגמה להכריע את הכוחות המצריים הפולשים.

על בסיס ההנחות והקביעות שעמדו בבסיסו נבנה תיק "מקרה צפון – דרום", שכלל את הפקודות הבאות:

- פקודת מבצע – "בשער" – למגננה כללית ולהדיפת התקפות האויב, שכמוספים לה נכללו פקודות מבצע העוסקות ברובן במהלכים התקפיים: תפיסת השטח המפורז בעוג'ה אל חפיר, תגובות בפקודת המרכז – בגוש שייח' ג'ר'ח ובגוש לטרון, תפיסת השטחים המפורזים בגבול הסורי, תפיסה מונעת של צפון הגליל עד הליטאני, כיבוש הגולן הצפוני.
- פקודת מבצע "עמלק" – מתקפת נגד להכרעת הכוחות המצריים, שנספחיה: פשיטה על מסילת הברזל קנטרה – אל עריש וכיבוש הר חברון.
- פקודת מבצע "סנחריב" – מתקפת נגד להכרעת הכוחות הסוריים והלבנונים.

על בסיס הקביעה כי "מדיניותה של ממשלת ישראל היא להעביר את המלחמה לשטח האויב" היה צורך לקבוע מה יהיו המשימות הצפויות למתקפה של הפיקודים במסגרת התכניות הללו, כדי לאפשר להם לתכנן ולהתוות את גבולות הגזרה ביניהם. בעבודת המטה בעניין נעשתה הבחנה בין גבולות רחבים, שכוננו "מטרה עיקרית", לבין גבולות מצומצמים יותר, שכוננו "מטרה מאותרת" בכל אחד מהתחומים נקבעו ערים של האויב המהוות מטרות אסטרטגיות והותוו הגבולות בין הפיקודים.

כמרחב המשמש מטרה עיקרית נקבע המרחב התחום בגבולות הבאים: בצפון – ביירות, כביש ביירות – דמשק, העיר דמשק, במזרח – מסילת הברזל דמשק – מפרק – רבת עמון – עקבה, בדרום מערב – כבשי אילת – קצימה – אל עריש. כמרחב המשמש מטרה מאותרת: בצפון – הליטני, מרג' עיון, כביש מרג' עיון – קוניטרה, פיק, גשר דמיה, נהר הירדן, ים המלח והערבה עד עקבה, בדרום מערב – כמו במרחב המטרה העיקרית.

במהלך הדיונים בנושא הובהר כי מרחב התפיסה של צה"ל הוא המרחב המדיני אשר אותו שואפת המדינה לתפוס בעתיד. אין זה ודאי שלשם תפיסתו הכרחי להכות את כל צבאות ערב, כשם שאין זה מגדיר את השטחים שהכרח לכובשם ע"י צבא לשם כך. ייתכן שתיווצרנה נסיבות (מלחמת עולם, סכסוכים מקומיים – אם ערביים פנימיים ואם בין מדינות ערביות לשכנותיהן – או התפוררות פנימית), שבהן ייהרס הכוח הערבי או ירותק, במידה שתאפשר, יחד עם סיטואציה פוליטית מתאימה, לתפוס את המרחב המוצע ולהחזיק בו. רצוי שהמרחב ייקבע ויאושר ע"י הממשלה וישמש חלק מייעודו של צה"ל וינחה את תכנונו וארגונו בשנים הקרובות.

בד בבד עם הכנת תיקי התכניות הגזרתיות הוחל בהכנת תיק "מקרה הכול". ביוני 1951 הכינה מחלקת המבצעים הצעה לתכנון. אחת מהנחות היסוד הייתה כי מדינת ישראל שואפת לקיים יחסי שלום עם שכנותיה. אולם אם תותקף היא תשמור על גבולותיה ותשאף לשפרם. היא מעוניינת לקצר במידת האפשר את משך המלחמה ולהכריע את צבאות אויביה בזה אחר זה.

יעדי המבצע הוגדרו: "הגנה על קיום המדינה וגבולותיה במקרה של התקפה עליה ב – 1952 והכרעת התוקפים".

השיטה הוגדרה כ " הגנתית ויכולת מעבר להתקפת נגד " ונקבעו ארבעה שלבים להוצאתה לפועל:

שלב א דפנסיבי – " רסן", ובו שני שלבי משנה:

א-1 – שיש להניח שיבוצע טרם תחילת הקרבות: גיוס הכוחות והפוטנציאל הצבאי, ארגון והעברתם לבסיסי הערכות, תפיסת מערך הגנתי וכוננות למעבר להתקפת נגד רבתי בגזרה אחת במהירות האפשרית ולהפעלת יחידות ואמצעים מיוחדים לפגיעה באווירייה ובימייה של האויב כאשר יחלו לפעול.

א-2 – שיחל עם תחילת הקרבות: ניהול מערכה לבלימת האויב, השגת עליונות באוויר ובים וביצוע פעולות הכנה אחרונות למעבר להתקפת הנגד על אויב אחד ולהתקפות נגד מקומיות בגזרות הלחימה האחרות.

שלב ב – כיבוש "המשולש" ויצירת מערך מוגן לאורך הירדן והכרעת צבאות ירדן ועיראק.

שלב ג – הכרעת הצבא המצרי ויצירת מרחב מוגן, המבוסס על אגן ואדי אל עריש דרך עוג'ה אל חפיר- אילת ועד רס אל נקב, ניתוק חיל הפלישה המצרי, שבירתו וחסולו.

שלב ד – הכרעתם של צבאות סוריה ולבנון ויצירת מרחב מוגן אסטרטגי, המבוסס על הליטני ושבירת חילותיהם שפלו לישראל.

הובאה בחשבון האפשרות שהמתקפה בגזרת מצרים תקדם למתקפה בזירת ירדן, כלומר ששלב ג יתרחש לפני שלב ב.

בסתיו 1952 פרסם אג"ם מבצעים מסמך הנחיות לתכנון האופרטיבי לקראת אביב 1953. אחת מהנחות היסוד הייתה כי בפעולה נגד מדינת ישראל ישתתפו סוריה, לבנון, ירדן, עיראק ומצרים במלוא עוצמתן וכי יתר מדינות ערב יסתפקו בשיגור כוחות סמליים (כדוגמת מה שאירע במלחמת העצמאות).

משימות צה"ל הוגדרו: "1. שמירת קיום וגבולות המדינה בפני תוקפן. 2. שיפור גבולות המדינה תוך חתירה לקיצור משך הלחימה".

לגבי השיטה נעשתה הבחנה בין ארבע אפשרויות בסיסיות: אי הפתעה, מלחמה מונעת ומלחמה יזומה. כל אחת מהן כללה ארבעה שלבים – בשלוש הראשונות השלב הראשון היה מגננה ובאפשרות הרביעית – גיוס הפוטנציאל הצבאי וריכוז הכוחות למתקפה.

מלחמה מונעת תוכל להתחולל במקרה שהתנאים המדיניים והצבאיים יאפשרו למדינת ישראל לפתוח במלחמה שלושה עד חמישה ימים לפני המועד שיועד לפתיחת ההתקפה של מדינות ערב עליה. מלחמה יזומה ייחודית בכך שתוכל להתחולל שלא על רקע של כוונה קונקרטי של מדינות אויב לתקוף את מדינת ישראל, אך הכנותיהן לקראת המלחמה בעתיד יהיו ברורות.

שלושת השלבים הבאים (אחרי שלב המגננה) כללו שלוש תכניות: "ישמעאל" – לכיבוש הגדה המערבית כולה וליצירת מערך הגנה לאורך נהר הירדן, "הגר" – להוצאת צבא מצרים מהמערכה וליצירת מערך מוגן המבוסס על צפון אפיק ואדי אל עריש ודרך עוג'ה אל חפיר – אילת, "לבן" – להוצאת הצבא הסורי – לבנוני מהמערכה וליצירת מרחב מוגן, המבוסס על הליטני, החרמון, אגן הרוקאד והירמוך.

בולטת העובדה שכל ארבע האפשרויות, ובכלל זה אפשרות הפתיחה של מדינות ערב במלחמה בהפתעה, כוללות, אינהרנטית, מעבר למתקפה והשתלטות על שטחים מוגדרים במדינות האויב – שטחים שהוגדרו בשעתם כ " מרחב התפיסה האסטרטגי".

בהמשך, בפברואר 1953, עיבדה מחלקת המבצעים חלק מהמקרים להוראות אופרטיביות. לפי הוראות אלו היה אמור שלב המגננה לארוך 11 ימים. בשלבים השני והשלישי יבצע צה"ל את תכניות "ישמעאל" ו"הגר" – בסדר שעליו יוחלט בבוא העת, ובשלב הרביעי – את תכנית "לבן". ביצוע כל אחת משתי הראשונות יארך גם הוא 11 ימים.

בסוף 1953 חברה הגרסה של תכנית "לביא". מחלקת התכנון באג"ם, בראשות סא"ל יובל נאמן, הכינה את התכנית, שהוגדרה כ"תכנית האסטרטגית של צה"ל למקרה של מלחמה בין מדינות ערב ישראל ביוזמתן של מדינות ערב" (הדגש במקור). תיק "לביא" נועד להחליף את "מקרה הכול", והוסבר שהוא הוכן ראשון בסדרה לא משום שמלחמה ביוזמת האויב נראית כמסתברת ביותר, אלא שהיא נראית כמסוכנת ביותר.

נתוני היסוד של הרקע המדיני הוכנו בשיתוף משרד החוץ. הם חוברו על רקע אפשרות של התנגשות בין גושית, העלולה לכלול גם את המזרח התיכון. הונח (לנוכח תקדים מלחמת קוריאה) שהמערב מהווה גורם מכריע באו"ם והחלטותיו יתקבלו בהתאם לאינטרסים של המערב. נוכח הסכנה שהאו"ם יפסיק מלחמה, שתחל ביוזמת מדינות ערב, אחרי שהן ישיגו הישגים ובטרם יעבור ישראל למתקפה, הכרחי להעביר את המלחמה לשטח האויב בהקדם האפשרי. המענה הטוב ביותר לאפשרות זו – מתקפה מקדימה שישראל תנחית לאחר שצבאות ערב יערכו לתקוף אותה ובטרם יחלו בכך.

הגבולות הרצויים באספקלריה הבין לאומית הם אלה היכולים להפוך את ישראל לגורם מדיני מכריע באזור, כלומר האזורים בעלי החשיבות האסטרטגית במלחמת עולם שלישית: הרמה הסורית בשטח שבין הירמוך לבין רצועת הלבנה והר הדרוזים – המהווה שטח מפתח להגנת אזור תעלת סואץ, הגדה המזרחית של תעלת סואץ ואולי גם הגדה המערבית - עד רצועת המדבר. לפיכך יש להשתלט על המרחב שעד קו הליטני - החרמון – הר הדרוזים- הרי טולול, אזור תעלת סואץ על שתי גדותיו, האיים במפרץ סואץ ונמל עקבה.

על בסיס ההנחה שאין ביכולת ישראל לשאת בנטל הכלכלי של מלחמה ממושכת נקבע שהשאיפה תהיה לקצר את המלחמה ככל האפשר. קיומה הכלכלי של המדינה תלוי ביבוא מזון, דלק, וחומרי גלם, ויש להניח שבתקופת מלחמה



יוטל סגר על נמליה. אי לכך יהיה צורך להכין הארץ מלאים לתקופה של שלושה חודשים ולהשיג במהלך תקופה זו – באמצעות מהלכים צבאיים- מקורות אספקה ונתיבי אספקה – ימיים ויבשתיים.

במסמך נותחו שטחים מעבר לגבולות המדינה שלהם תזדקק כדי לאפשר התפתחות שתתאים לאוכלוסייה הגדלה והולכת: השטחים השולטים על מקורות הירדן, הירמוך על יובליו ואזור א – סאפי- כמקור למים מתוקים ולהפקת מחצבים מים המלח, הגולן והבשן – כאזורים של קרקעות נוחות לעיבוד אינטנסיבי, סבחת ברדוויל וחוף מפרץ אילת לדייג, מקורות נפט במפרץ סואץ, מצרי טיראן ונמל עקבה להבטחת מוצא לים סוף.

תיק "לביא" עסק בשלוש אפשרויות יסוד של מלחמה: מתקפה ערבית ללא הפתעה, שאותה יקדם צה"ל בהיערכות מגננתית, מתקפה מקדימה של צה"ל, שתתבצע בפרק הזמן שבין המועד שבו יחל האויב בריכוז כוחות לבין המועד שבו התכוון לפתוח בה, מתקפה מפתיעה של מבאות ערב.

במקרה הראשון, שכונה "קיפוד" הוערך ששלב הבלימה יארך עד 3 שבועות ויכלול, בין היתר, מתקפה לכיבוש הר חברון ומדבר יהודה הצפוני – אזור מעלה אדומים ויריחו. שלב המתקפה חולק לכמה שלבי משנה. בראשון יתקוף צה"ל בגזרה הדרומית או המזרחית. המתקפה בחזית הדרומית נועדה להוציא את מצרים מהמלחמה על ידי הכרעת הצבא המצרי בסיני, כיבוש חצי האי, השתלטות על הגדה המזרחית של תעלת סואץ, הקמת ראש גשר על התעלה באזור העיר סואץ וכוננות להתקדם לעבר קהיר אם מצרים טרם יצאה מהמערכה. המתקפה בחזית המזרחית נועדה לכבוש את הגדה המערבית של ירדן. אם ייווצרו התנאים שיאפשרו זאת תשתנה המטרה ותהיה הוצאת ירדן מהמלחמה והוצאת עיראק מהמערכה על ידי כיבוש ירדן כולה.

בשלב השני יתקוף צה"ל באותה חזית מבין השתיים שלא הותקפה בשלב הראשון. בשלב האחרון יתקוף צה"ל בחזית הצפונית לשם הוצאת סוריה מהמערכה, על ידי הכרעת צבאות סוריה ולבנון, כיבוש דמשק, ביירות ונמלי לטקיה וטריפולי.

הוערך ששלב המתקפה יארך 10 שבועות. כיבוש צפון סיני יארך 3 שבועות, כיבוש כל אחת מגדות ירדן – שבועיים והמתקפה בחזית הצפונית – 3 שבועות.

במקרה השני, שכונה "השכם", נקבעו שלושה שלבים: שלב המתקפה המקדימה, שיכלול את כיבוש הגדה המערבית של ירדן, התקפות שיבוש מקומיות בשאר החזיתות, מתקפות אוויריות מקדימות על חילות האוויר והים של מצרים, פגיעה בצירי התנועה האסטרטגיים – בייחוד של הצבא העיראקי- וגיוסן של יחידות המילואים והכנתן למלחמה, יארך שבוע עד שבועיים. שלב הבלימה, שיכלול בלימה תוקפנית בכל החזיתות, תפיסת בסיסים למתקפה בחזית שבה היא מתוכננת לשלב הבא והשלמת הכנתן של יחידות המילואים יארך כשבועיים. הוערך ששלב המתקפה, הדומה לשלב הזה באפשרות "קיפוד", יארך 8 שבועות.

## סיכום

התכנון בתקופה זו מאופיין בהכנות למקרה של מתקפה מצד מדינה אחת או יותר מאלו הגובלות עם ישראל.

לקראת סיום התקופה הושם דגש על הכנות למתקפה מתואמת של כולן.

ביסוד התכניות הונח כי האויב הוא שיפתח במלחמה ועל צה"ל יהיה לבלום את מתקפת האויב.

בשל התנאים הגיאוגרפיים של קרבת מרכזי האוכלוסייה לגבול, ובהמשך בשל חשש שמעורבות מעצמתית תכפה את הפסקת המלחמה בעוד צבאות ערב השיגו הישגים וצה"ל טרם השיג הישגים, נקבע כי צה"ל ישאף להעביר מוקדם ככל האפשר את הלחימה לשטח האויב.

התכנון הותאם לשאיפה זו והמרחבים שתוכנן שצה"ל יכבוש כלל שטחים נרחבים.

על רקע האפשרות של מלחמה בין – גושית, שתתחולל גם במזרח התיכון, נצפתה אפשרות שמדינת ישראל תנותק ממקורות אספקה ונבחנו שטחים במדינות ערב, שעליהם יהיה כדאי להשתלט כדי לכלכל את האוכלוסייה הגדלה של מדינת ישראל.

לקראת סוף התקופה הוערך שאפשר יהיה לצאת למתקפה מקדימה. במסגרת תכנית "לביא" נקבעו השטחים שעליהם יהיה על צה"ל להשתלט – אם כאשר ייזום מתקפה ואם לאחר שיבלום את מתקפת האויב – ואלה כללו מרחבים רחבים עוד יותר – תעלת סואץ בדרום, ירדן כולה במזרח, דמשק לטקיה טריפולי בצפון.

# האם אפשר ללמוד מהמערכה "קדש" גם היום?

## דב תמרי

### מבוא

השאלה "האם אפשר ללמוד מ"קדש"? אין לה כל קשר ללקחים. אלה נעלמו מזמן. יתר על כן המושג לקחים המקובל בממשלות, בציבור, ואולי גם בצה"ל הוא בעייתי במשך עשרות שנים. ב-1997 נדרש ראש חטיבת תורה והדרכה במטכ"ל, תא"ל דאז דורון אלמוג, לסוגיית הידע בקרב הפיקוד הבכיר בצה"ל. הוא טען כי הסיכום הרשמי של לקחי מלחמת ששת הימים, שהופק שנתיים אחרי המלחמה, הכיל 23 נושאים ו-555 לקחים מוגדרים לטיפול ולמעקב. ארבע שנים מאוחר יותר פרצה מלחמת יוה"כ והוא לא מצא כי הלקחים הללו הועילו בה. כמעט כל הנושאים היו טכנו-טקטיים. הם נגעו בבעיות ארגוניות שונות, אבל אף לא בנושא אחד השייך לסביבה האסטרטגית או האופרטיבית. זו תופעה מוכרת כאשר הפקת לקחים היא עפ"ר מעשה נכון עבור המלחמה שהסתיימה ולא תחזור עוד.

הפילוסוף הצרפתי מישל פוקו הציע להתייחס להיסטוריה לא רק ככרונולוגיה של אירועים, אלא כשיח העושה 'הנדסה לאחור' של מחשבות ורעיונות ותכליות לשמש מסגרת ייחוס ביקורתית לחקירה של מציאות מתהווה. פוקו התכוון כי דיסציפלינות היסטוריות הפסיקו להיות מעשה שיחזור של אירועים ואסוציאציות. במקום זאת, הן מציעות עתה קפיצות שיטתיות המגולמות בשיח ההיסטורי אך מאפשרות להשתמש בהיסטוריה כמוקד פיתוח ידע אופרטיבי עכשווי.<sup>3</sup> לכן, עבורי המערכה "קדש" יכולה לשמש מסד היסטורי ביקורתי למציאות המתהווה היום ולעתיד. הדרך להנדס לאחור מחשבות ורעיונות מלפני עשרות שנים, שיש להן ערך עכשווי היא תיאורטיזציה של המערכה "קדש". מלומד צבאי מהעבר אמר: "תיאוריה צריכה להיות הנשק של גנרלים". אם יש דבר שכמעט ולא הופיע ב-68 שנות צה"ל היא תיאורטיזציה ישראלית צבאית הרלוונטית לסביבה שלנו ולסוגיות הישראליות המיוחדות ולעשייה הצבאית.

אנסה להציג שני נושאים, כולם נובעים מ"קדש":

- המערכה "קדש" כהתהוות אמנות המערכה בצה"ל

- יחסי מדינאים – חיילים

## מה זו אמנות מערכה (Operational Art)?

בזיכרון הישראלי האירוע בסוף אוק' – תחילת נוב' 1956 נקרא מבצע "קדש". יש המכנים את האירוע "מלחמת סיני", אע"פ שהיו לישראל 5 מלחמות ומערכות בסיני מ-48 ועד 73. אני סבור שלא במקרה הרמטכ"ל דיין הכתיר את ספרו בכותרת "יומן מערכת סיני" ולא "יומן מבצע סיני", או "יומן מלחמת סיני".

המערכה כהגדרתה הקצרה ביותר האפשרית במסגרת הזמן היא מכלול קרבות, מהלומות ותמרונים של כוחות מסוגים שונים, המאוחדים ע"י יעדים, משימות, מיקום וזמן משותפים, המנוהלים באופן סימולטאני ע"פ היגיון ורעיון אחד המכוונים להשגת מטרת בזירה של מערכות צבאיות, בציר אסטרטגי או בצירים אופרטיביים. המערכה כישות תבונית, מגשרת בין הסביבה האסטרטגית המופשטת לסביבה הטקטית הפיזית, שאינן מתחברות מעצמן. והיא גם משלבת את התכונות והמאפיינים הייחודיים של כל אחת מהסביבות הללו, דהיינו – חשיבה מופשטת ופעולה קרבית פיזית. בעוד שבסביבה הטקטית ובהקשר הפיזי והטכנולוגי הדגש על השמדה, ו/או כיבוש שטח, הרי שמטרת המערכה צריכה להיות נטרול המערכת היריבה ע"מ להשיג את תכלית המלחמה ואת מטרתה. מערכה הינה ייחודית ותלויה הקשר. ההקשר אינו נתון, הוא פרשנות של המתבונן. **מכאן שמערכה היא ישות תבונית ולא דווקא פיזית.** המערכה היא סביבה חשיבתית של פרשנות, של חיבור סביבות שונות זו מזו למערכת אחת, של גישור בין ישויות שלא מתחברות מעצמן.

בהסתכלות דרך תאוריית אמנות המערכה, "קדש" הייתה מערכה מרתקת במיוחד ממספר סיבות; האחת – אם נבחן את הקרבות ב"קדש", כל קרב כשלעצמו, נראה כי כמעט כמחצית הקרבות לא היו מוצלחים, או מיותרים. חטיבות ח"ר מילואים 11 ו-12 נועדו לכבוש את רצועת עזה, הוכנסו ללחימה ברצועה ב-2 בנובמבר, אחרי ריכוך אווירי לא ממוקד והתנהלותן הייתה כבדה והססנית. כבר ב-1 בחודש החל הצבא המצרי לסגת מהרצועה, יום לפני כניסת החטיבות הללו.

חטיבה ח"ר מוגברת 10 מילואים כשלה בכל מעשיה, למרות שנוהל הקרב שלה היה ארוך למדי, כמעט 9 ימים. הגיוס החל בליל ה-25, זמן ארוך יחסית לגיוס מסודר, שכן החטיבה נועדה להיכנס למבצע בליל 30 באוקטובר. במהלך כל המערכה לא הצליחה החטיבה לבצע דבר. כישלונה הקרבי היה מוחלט, מהמח"ט ועד לאחרון החיילים.<sup>4</sup>

<sup>3</sup> (Foucault, *Aesthetics, Method, and Epistemology*, NY 1998, p. 300)

<sup>4</sup> "את המערכה בסיני עשינו בעדיפות של 3 ל-1, הכנסנו 3 צוותי קרב משוריינים ו-5 חטיבות ח"ר, וכדאי [לנו] להישמר מלפתח את רגשי העליונות של מעטים נגד רבים". (הרמטכ"ל דיין)

"כישלון חטיבה 10 לא התבטא בניהול גרוע של הקרב, בחוסר ידע, בהעדר שליטה ובמשגים טקטיים. מה שקרה שם היה, מהבחינה הצבאית, חמור מאלה – היחידה לא עשתה את המאמץ הדרוש להיכנס לקרב". (הרמטכ"ל דיין).

חטיבה שריון 37 מילואים לא לחמה בסיני כחטיבה. היא לא הספיקה להתארגן, הטנקים והזחל"מים שלה זה עתה הגיעו מצרפת ולא נמצאו מספיק מובילי טנקים להורידם דרומה. כמו כן היא פוצלה בין רצועת עזה ומתחמי אום-קטף – כל אלה מנעו ממנה לפעול כחטיבת שריון. אלה נסיבות שיקלו ויכולות להתרחש, אלא שאלוף פיקוד הדרום, מפקד אוגדה 38 ומפקדי החטיבות, לא הצליחו לאגד כוחות מחטיבות 10 ו-37 מילואים ולהטילם בצורה סבירה לכיבוש המתחמים בסיוע אש ארטילרית. שימוש באש ארטילרית הייתה לקויה כמעט בכל הקרבות במערכה, למעט בקרבות על מוצבי רפיח. התוצאה הייתה כישלון מוחלט ואבדות בנפש ובציוד.

חטיבה חי"ר מוגברת 4 מילואים זכתה גם היא לנוהל קרב ארוך וסדור ולגיוס של ארבעה ימים, משום שלא חל כל שינוי במשימתה מתוכנית "קדש" מס' 1 ל-2. משימתה הראשונה הייתה לכבוש את מוצבי ומחנות קצימה, כ-12 ק"מ מהגבול ואחר כך לחבור לחטיבת הצנחנים במעבר המיתלה. החטיבה לא הצליחה להכניס את גדוד המרגמות הכבדות שלה לקרב והגדוד נותר מדדה מאחור. החטיבה השתלטה על המוצבים והמחנות כמעט ללא קרב והמחנות נמצאו ריקים.

חטיבה 9 התפרסמה עקב מסעה בתנאי שטח קשים לשארם-א-שייך, שאכן היה מסע מופלא בתכנון ובביצוע. היא כמעט לא נלחמה, למעט קרב אחד מול כוח מצרי שנסוג מראס-נצראני ושהיה ברור לו כי התנגדותו חסרת תוחלת.

חטיבה שריון מילואים 27, בפיקודו של אל"מ חיים בר-לב, זכתה לשבחים על תפקודה במערכה בסיני, החטיבה פעלה היטב, סיעה לחטיבת החי"ר הסדירה "גולני" לפרוץ את המערך המבוצר ברפיח, כבשה את אל-עריש והמוצבים שלפניה, ונעה ללא הפסקה עד לקרבת תעלת סואץ. גדודי החטיבה נכנסו לקרב רק ב-1 בנובמבר במקביל לפקודת הנסיגה שניתנה לכוחות המצריים בסיני, פקודה שהייתה ידועה למטכ"ל. חטיבה 27 לא נקלעה לקרבות קשים מכיוון שהייתה החטיבה האחרונה (למעט חטיבה 9) שנכנסה לקרב, וכאשר היא נכנסה לקרב הצבא המצרי בסיני כבר קיבל פקודת נסיגה כללית.

שלוש החטיבות הסדירות - "גולני", 7 המשורינית ו-202 המוצנחת - פעלו כהלכה בהיבט הקרבי. הקרב המיותר וחסר ההצדקה במיתלה התרחש לאור שיקולי והחלטות המח"ט בלבד וגם בגלל יכולת נמוכה של לחימה ביום מול מערך אויב מוכן. החטיבה המוצנחת 202 כשלה לאורך כל המערכה בתפעול הסיוע מהגדוד הארטילרי שניתן לה, סיוע שהיה דרוש יותר מפעם אחת, בשל חוסר ניסיון וידע צבאי מקצועי. הגדוד לא הצליח לירות פגז אחד במשך כל המערכה ולא באשמתו.

מעבר לפעילות החטיבות התגלו תקלות דומות ואופייניות בכל מערך המילואים: קשיים בגיוס הפוטנציאל האזרחי, בעיקר רכב להפצת המגייסים ורכב לשינוע הכוחות וצידום לשטחי כינוס והיערכות. פקקי תנועה חמורים בגלל חוסר תיאום בין מערכת היסעי פיקוד המרכז לזו של פיקוד הדרום, רמת התחזוקה לפני המערכה ובמהלכה הייתה נמוכה מאוד.

הנה, יכולת קרבית בין נמוכה ללא גבוהה, אשר ממנה הופקה מערכה מוצלחת מאד. זו תופעה המזכירה את מלחמת העצמאות שבה יותר מ-50% מהקרבות נכשלו, או לא הצליחו ולא השיגו את מטרתם ואילו רוב מוחלט של המערכות הצליחו ועיצבו את תוצאות המלחמה, דהיינו את הטריטוריה של ישראל. אזכיר גם את המערכה "יואב", המרשימה ביותר בכל מלחמת העצמאות ובה 5 מתוך 10 הקרבות שנכללו בה הסתיימו בכישלון. דבר המלמד שהתופעה הנקראת מערכה יש בה את הפוטנציאל להתגבר על כישלונות קרביים, משום שאינה תלויה בהסדרה ליניארית ותלותית של קרב אחד באחרים. היא מעוצבת כמערכת המסוגלת לספוג כישלונות אחדים מבלי להתמוטט ומבלי לשנות את תכליתה<sup>5</sup>.

האם אמנות המערכה, או במילים יותר פשוטות – היכולת לעצב מערכה ייחודית להקשר ולנסיבות הייתה ונותרה עד היום בצה"ל? תשובתי היא לא, אם כי בשנים האחרונות יש תזוזה חיובית בקרב הקצונה הבכירה. התבוננות בצבאות זרים במאה ה-20 מלמדת שהופעת אמנות המערכה כפרקטיקה אופרטיבית התרחשה בנסיבות ייחודיות ובהקשרים ייחודיים: בצבא האדום לאור האינטרוונציה שהתחוללה אחרי המהפכה. בשירותים המזוינים של ארה"ב בעקבות מלחמת ווייטנאם. בצה"ל במלחמת העצמאות, המערכה "יואב" פרי הבנתו המערכתית של אלוף יגאל אלון. אחרי מלחמת העצמאות התפיסה וההגות המערכתית בצה"ל שקעה והרמטכ"ל דיין גאל אותה מחדש. זו לא הייתה הברקה פתאומית אלא תוצאה של למידה אותה הוביל דיין. המושגים הנלווים לאמנות המערכה הם למידה ועיצוב מערכות, שכן כל מערכה (Operation) היא מערכת (System), וכל מערכת היא חיבור לא פשוט של ניגודים ומתחים לכלל מערכת אחת.

עיצוב ותכנון אופרטיביים ימצאו תמיד במתח עם תורת הלחימה (תו"ל) משום שתורת הלחימה מבוססת על צורות קרב קבועות למדי, על דפוסים גנריים, על מסורות טקטיות, משום שאלה חייבות להיות המסד המשותף של הדרג הלוחם, הנמוך עפ"י. ואילו עיצוב אופרטיבי והתכנון הנובע ממנו הוא ייחודי, סינגולארי, תלוי הקשר שלא חווינו בעבר.

אם נעקוב אחרי תקופת פעולות התגמול שאפשר לתארן **כרצף של פשיטות קצרות** בנות לילה, שהלכו וגדלו במתכוון, שהרי הרמטכ"ל רתם את ההרתעה המבוקשת מפעולות התגמול לאסקלציה למלחמה יזומה, המערכה "קדש" הייתה **"פשיטה אסטרטגית"**.

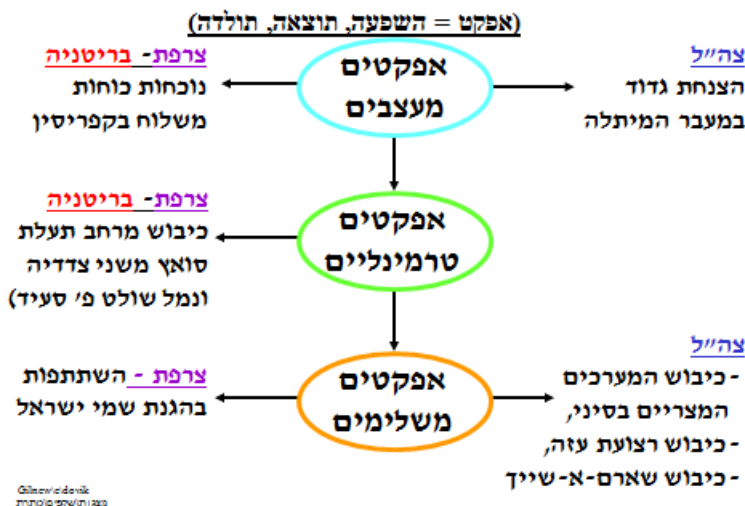
אמנות אופרטיבית רואה בהיגיון של פשיטה אופרטיבית-אסטרטגית כצורה המאפשרת למידה אופרטיבית. זאת, משום שתכלית הפשיטות אינה 'למסד' מציאות קבועה אלא 'לטלטל' את המציאות הנוכחית פעם אחרי פעם, ע"מ לפתוח

<sup>5</sup> המערכה "יואב", 22-15 באוק' 48; החלטת הממשלה: "לפרוץ בכוח הדרך לנגב". יגאל אלון מפקד החזית: "מיגור הכוח המצרי בחזית ד".

בתהליך למידה לעצוב מציאות חדשה, וחתימתן או המחויבות שהן יוצרות בשטח, הן בהשקעת המשאבים והן בנוכחות פיזית, זניחות ביחס להפעלת כוח בדפוסים המסורתיים. ההיגיון שדין עיצב ל"קדש" היה פשיטה עמוקה, קצרת זמן ומעוטת כוחות, שתכליתה מתן עילה לכניסת בריטניה וצרפת למלחמה במצרים, שתי שותפות שכן גוריון לא לגמרי בטח לפחות באחת מהן, שאפשר יהיה ב-No Time לממש אפקטים המעצבים תוצאות לישראל, או לחילופין – לצאת מהפשיטה ללא סיכון צבאי ומדיני גבוה.

- מאפיין מרשים נוסף הוא עיצוב המערכה אליבא הרמטכ"ל דיין לפי אפקטים: זו כמובן פרשנות שלי והיא רלוונטית עד מאד כיום, כאשר המושגים הישנים, הרתעה, התרעה, הכרעה איבדו את הרלוונטיות כמעט לחלוטין.

**מערכת "קדש", אפקטים מערכתיים (לפי הגות רא"ל דיין)**



**יחסי מדינאים – חיילים**

במדינות המודרניות בעולם מקובל כי הצבאות כפופים לממשלות נבחרות. אלה אחראיות לחקיקה המייסדת את היחסים בין המדינאים לחיילים, לבניין הכוחות המזוינים, לתקצוב, להפעלת הכוח הצבאי ולהנחותו לאור אסטרטגיה מוסכמת. הממשלות דואגות להשליט מרות מחייבת על הצבאות. במציאות הישראלית, בעבר ובהווה, השאלה לטעמי אינה יחסי המרות, אלא המשקל הסגולי של הצבא במדינה, בחברה, במדיניות פנים וחוץ, עד שבמקרה של ישראל וצה"ל משקלו האיכותי הוא שקבע עד מאד את היחסים בין המדינאים לחיילים.

צה"ל זכה מתחילת דרכו למעמד מיוחד וייחודי. בכל הקשור לשמירת החלטתה והאישור לפעולה צבאית מכל סוג שהוא – אכן צה"ל כמעט ולא חרג. לא כך היה באשר לעיצוב האסטרטגיה והיזמות להפעלת הכוח הצבאי עד למלחמה. לדוגמה - מדיניות פעולות התגמול בשנים '54 – '56 הובלה והוסלמה במידה רבה ע"י צה"ל. מדיניות הביטחון שעוצבה ע"י צה"ל, הייתה בדרך כלל בידיעת הממשלות, לא תמיד בהבנת הממשלות לאן חותרים הרמטכ"ל והמטכ"ל. המלחמה היזומה בסיני ב-'56 טופחה והובלה ע"י צה"ל במשך שנה וחצי. בן גוריון הובל אליה ע"י הרמטכ"ל דיין, אם כי בעיניים פקוחות ועם לא מעט היסוסים.

יחסי העבודה של דיין כרמטכ"ל ובן גוריון כרוה"מ ושר הביטחון היו מיוחדים במינם בהיסטוריה של יחסי מדינאים – חיילים בישראל. בהתבוננות ביחסי מדינאים-חיילים בישראל לא קשה לזהות דפוסים בעייתיים המלווים אותנו מאז תחילת מלחמת העצמאות. אני טוען כי לאב המייסד בן גוריון היה נוח שלא להסדיר את היחסים בין המדינאים לחיילים. רמטכ"לים/מטות כלליים סובלים מוואקום מלמעלה. ראשי ממשלה, שרי ביטחון, קבוצת שרים כקבינט, מזהים בעיה ולא יודעים להגדיר אותה. בממשלות לא מתהווה ידע חדש, המדינאים באים ופועלים בעולם החסר הסדרה דיסציפלינארית. יש מדינות בעולם בהן האמצע נמצא בתוך הצבאות. הגנרל, המצביא, חייב להיות מייצר ידע חדש ולא רק איש בצוע מוצלח. אם המצביא, הגנרל, לא מבין את תפקידו כארכיטקט המייצר ידע, כמדיאטור (Mediator), כמאמצע, הוא עלול להכשיל את המדינאים גם ללא כוונה תחילה.

מי אמור לברר את השינויים במערכת האסטרטגית? סביר וגם שכיח כי האסטרטגיה בה אנו מחזיקים תיסחף למקום/לכיוון שלא תכננו. מי מגדיר את ההתהוות? והרי מציאות משמעותה תופעות בתנועה מתמדת, התהוות של מסובכות, מושא תצפית ומצע לפרשנות ולפעולה. "מציאות" שווה "שינוי קבוע". זה מנוגד לתרבות האירופית הכללית והצבאית, החותרת כל הזמן ליציבות. הרמטכ"ל גנץ הגדיר "שגרה", "חרום", "מלחמה". ההחטאה בהגדרה זו שהיא חוזרת על עצמה. נגמרה המלחמה, או המערכה, הכלל חוזר לקדמותו ואין בחינה של ההיסט, מדוע התרחש ולאיזה שינויים הוא מוביל.

היסטורית, מעמדו הייחודי של הצבא בישראל מעמיד את המדינאים בנחיתות למול אנשי הצבא באופן המעמיד בספק את יכולת המדינאים לפעול בניגוד מוחלט לדעת הצבא. למעשה, הדרג הצבאי בישראל הפך במשך השנים לסמכות הידע האולטימטיבית בכל הנוגע לעצם הגדרתם של איזמים ביטחוניים ולעיצוב המענה לטיפול בהם.

אם מהות יחסי הגומלין בין המדינאים לבין ההנהגה הצבאית היא באיכות ובעומק השיח, המתנהל ביניהם, הרי שאת המפגש בין אלה ראוי יהיה לתאר כמפגש אינטלקטואלי בין תשתיות הידע השונות, בין המדינאות למצביאות. הבעיה היא שבממשלות לא מתפתח ידע וכל שנשאר הוא ניסיון ושכל ישר. נראה שזה לא מספיק.

תכליתו של המפגש בין המדינאים לחיילים הוא שכלול הידע הקיים למול ההקשר הנבחן באופן הממקסם את הסנכרון בין המאמץ הצבאי למאמץ המדיני, את יעילות המהלך הצבאי לטובת מימוש התכלית המדינית של המלחמה.

החשיבה הצבאית והאינטרס הצבאי הפרופסיונאלי מקשים על הדרג הצבאי להתמודד עם העדפה ואינטרס פוליטי של הדרג המדיני, המוגדרים, בדרך כלל, בניסוחים עמומים של מטרות, דרכי פעולה, פשרות פנימיות וחיצוניות והסכמים. הדרג הצבאי יחתור להגדרות חדות וברורות וכשאלו לא ניתנות על ידי הדרג המדיני, ינסה הדרג הצבאי לפרשן ולהגדירן בעצמו. המשמעות היא שהדרג הצבאי הוא שותף פעיל לעיצוב סביבה פוליטית-מדינית. תופעה המציגה באור אחר לחלוטין את יחסי דרג מדיני-דרג צבאי ומערערת על החלוקה המסורתית והדיכוטומית של תחומי האחריות והסמכות של הדרגים. לפיכך, ניתן לראות את המפגש שבין הדרג המדיני לדרג הצבאי כסוג של מפגש אינטלקטואלי, אם המשתתפים מוכנים להשתתף בו.

רמטכ"לים מזהים את עמימות הדירקטיבה המדינית כעמימות המובנית בעצם ההוויה הפוליטית: "לדרוש מהדרג המדיני לתת דירקטיבה ברורה לדרג הצבאי זו נאיביות", אמר אלוף ותיק ב-2004. אלוף פיקוד המרכז לשעבר, איציק איתן, התבטא בריאיון עיתונאי באומרו: "זה טבע מערכת היחסים בין הדרג המדיני לצבאי בישראל. מעולם לא קיבלנו משימה ברורה, והדברים דרשו פירושים וניסיונות להבין את ההנחיה" ("מעריב", 29 מארס 2002).

דיין הבין היטב את יחסי הגומלין הבעייתיים בין המצבאי למדינאי. מה שהוא עשה היא למידה משותפת לו ולבן גוריון כשדיין הוא המורה המלמד מלמטה, מתחת לסמכות העליונה בסדר המדינתי. מעניין לציין את עדותו של מי שהיה ראמ"ן בזמנו, אלוף אהרון זאבי, שהבין מהר מאד אחרי שנכנס לתפקידו, כי עליו להיות "מורה" במרכאות, לראש הממשלה שהיה איש צבא ותיק ומדינאי ותיק ולמשנה לראש הממשלה. הוא הבין ששני אלה לא בקשו זאת במפורש, אבל הזמינו למידה משותפת. רמטכ"לים שלא הבינו זאת מלאו בקושי חצי ממטלת תפקידם.

**לבסוף שתי הערות על דיין המזוהה עד מאד עם המערכה "קדש"**: תופעה מוכרת היא, כאשר צבאות קופצים מדרגה איכותית ע"י מתן אפשרות לאוונגרד שצמח מתוכם להוביל שינויים בעלי חשיבות. אני סבור שהפלמ"ח היה אוונגרד, ובמידה מסוימת יחידה 101 משום האווירה שהיא הנחילה בצה"ל. שום אוונגרד לא יצליח לשנות ללא תמיכת המנהיג הצבאי העליון. את זאת הבין דיין יותר מכל רמטכ"ל שכיהן לפניו ואחריו. הוא הבין דבר נוסף משלים. את ההישגים שצבא אימץ לעצמו בעקבות האוונגרד חייבים למסד כידע מכונן בכל רחבי צה"ל. זה יוצר פרדוקס צבאי; המתח בין גישה מוסדית לגישה חתרנית. משום שברגע שההישג מוסד הוא יהיה מחסום בפני האוונגרד הבא. צבא אמור למצוא את עצמו בין חתרנות לבין מוסדיות; "מיסוד החתרנות". זה מחייב תרבות שאינני בטוח האם קיימת היום בצה"ל. המטכ"לים של צה"ל הם קורבנות של היעדר ההרמוניה האמורה.

**הערה שנייה** – עניינה השיח שבין המצביא, הארכיטקט, לקבלני הביצוע. במערכה "קדש" – בין הרמטכ"ל והמטכ"ל לאלוף פיקוד הדרום וגם מפקדי החטיבות. כנראה שבגלל קוצר הזמן ובגלל חיוניות הסודיות, דיין ויתר על השיח בין הארכיטקט לקבלני הביצוע. במקום השיח הוא פנה לתדריך מחייב אודות המשמעת שהוא מצפה מהפיקודים והפקודים, גם אם לא יבינו את פקודות המטה הכללי. מי שיקרא את פקודת המטכ"ל ל"קדש", אי אפשר להבין מהפקודה את הרעיון וההיגיון המערכתי. אלוף פיק' דרום, מח"ט 7 ומח"ט 202, כולם מפקדים שאפים אלי קרב פעלו בניגוד להיגיון המערכה - "במלחמה כמו במלחמה". דיין נוכח בבעיה שאלה גרמו ולא שינה את התמונה משום שזה היה מאוחר מידי וכל שנותר לו – לא לדווח על המקרה לראש הממשלה ושר הביטחון בן גוריון.

# המערכה על מיצרי טיראן - מבצע "ירקון"

## שאלו שי

חסימת מצרי טיראן היווה את הטריגר לשתיים ממלחמות ישראל (1956 ו 1967). יומיים לאחר סיום מלחמת סיני התייחס, ראש הממשלה בן גוריון, לחשיבות חופש השיט לאילת ולזיקה ההיסטורית של ישראל למצרי טיראן. " בשביל עתידה של ישראל חופש השיט בים סוף ובאילת הוא לא פחות חיוני מאשר חופש השיט בסואץ. הסחר הימי של ישראל החל בעצם בים סוף לפני 3000 שנה בימי שלמה המלך ונמל אילת הוא הנמל העברי הראשון בימי מלכי יהודה. עוד לפני 1400 שנה הייתה קיימת עצמאות עברית באי יוטבת אשר בדרום מצרי אילת, האי שנקרא בימינו טיראן".<sup>6</sup>

שישים שנה מאוחר יותר, במסגרת ביקורו של מלך ערב הסעודית, סלמן בן עבד אל-עזיז במצרים, באפריל 2016, הכריז מנהיגי מצרים וסעודיה על השבת האיים טיראן וסנפיר לריבונות סעודית ועל הקמת גשר שיחבר בין שתי המדינות שייבנה סמוך לאיים, באזור מצרי טיראן. המלך הסעודי הבטיח במהלך ביקורו למצרים מיליארדי דולרים בהשקעות בתשתיות ובכספי סיוע.<sup>7</sup>

ההודעה על העברת האיים לסעודיה עוררה מחאה במצרים, והציתה ויכוח במדינה בשאלת הריבונות על האיים והאם הנשיא א-סיסי מתרפס בפני השכנים העשירים ממזרח. ברחבי מצרים התקיימו הפגנות רבות בהן נעצרו מאות בני אדם.

העיתון "אל-אהראם" פרסם כי מצרים וישראל ניהלו מגעים בעניין הגבולות הימיים בין מצרים לערב הסעודית במפרץ אילת. על פי העיתון, שלטונות מצרים עדכנו את ישראל בכל ההתפתחויות הקשורות בשרטוט הגבולות שכוללים את העברת השליטה על האיים סנפיר וטיראן לסעודיה וההשפעות שעשויות להיות לכך על הסכם השלום בין ישראל למצרים מ-1979. מצרים עדכנה את ישראל גם בעמדה הסעודית, שהבטיחה לכבד את ההסכמים בין מצרים לישראל ולא לעשות באיים שימוש צבאי.

בהתאם להסכם השלום בין ישראל למצרים, חופש תנועה מובטח לכלי שיט ישראליים בים סוף ובמצרי טיראן וכוח בינלאומי (MFO) מוצב בחצי האי סיני כדי להבטיח זאת. שר הביטחון משה (בוגי) יעלון הודה כי ישראל אישרה בחתימתה את ההסכם, שכחלק ממנו יעודכן הנספח הצבאי להסכם השלום בין ישראל למצרים.

## מיצרי טיראן - רקע

מיצרי טיראן הינם מעבר ימי בפתח הדרומי של מפרץ אילת ומקשרים בינו לבין ים סוף. בגדה המזרחית שלהם מצוי חצי האי ערב ובמערבית חופי חצי האי סיני של מצרים. בתחום המצרים שוכנים האיים טיראן וסנפיר. נתיב השיט במצרי טיראן עובר בין האי טיראן וחופי סיני.

מיקומם של מצרי טיראן בכניסה למפרץ אילת הינו בעל משמעות אסטרטגית רבה לישראל ולירדן. דרכם עוברת כל התנועה הימית לירדן (לנמל עקבה), ועיקר התנועה הימית בין ישראל לבין אפריקה והמזרח הרחוק (לנמל אילת).

החל מראשית המאה ה-20 והקמת הממלכה של ערב הסעודית, האיים טיראן וסנפיר היו שייכים לערב הסעודית, אך על-פי הסכם סעודי-מצרי הם הועברו למצרים ובינואר 1950 תפסו כוחות מצריים את האיים טיראן וסנפיר.

<sup>6</sup> נאום בן גוריון בכנסת בתאריך 7 בנובמבר 1956.

<sup>7</sup> ג'קי חוגי וגילי כהן, המתנה של א-סיסי למלך סעודיה: האיים טיראן וסנפיר בים סוף, הארץ, 11 באפריל 2016.



מסיום מלחמת העצמאות ב – 1949 הובילה מצרים מערכה כלכלית ומדינית לבידודה והחלשתה של מדינת ישראל. במסגרת זו כבר ב – 1949 נמנע המעבר של אניות ישראליות בתעלת סואץ והחל ב – 1950 מנעה מצרים גם מעבר אניות זרות הנושאות סחורות לישראל.

באוגוסט 1950 נודע לישראל כי מצרים וערב הסעודית ניהלו מגעים לנקיטת צעדים משותפים נגד אניות שיעדן ישראל.<sup>8</sup> בתחילת יולי 1951 עצרו כוחות מצריים את האניה הבריטי "אמפייר רואץ" בכניסה למפרץ עקבה ערכו עליה חיפושים ולאחר שנכחו לדעת שאין עליה סחורות לישראל שחררו אותה. ההתנכלות המצרית לשייטת ישראל החלה כאמור בתקופת שלטונו של המלך פארוק (המלך המצרי) והתגברה לאחר הדחתו בהפיכת הקצינים ב – 23 ביולי 1952.

בספטמבר 1954 לאחר שנאצר נבחר כנשיא מצרים, ישראל עשתה ניסיון להעביר דרך תעלת סואץ אניות סוחר ישראליות בשם "בת-גלים". האנייה נעצרה ואנשי צוותה נאסרו בתואנת שווא כי המלחים הישראלים ירו על דייגים מצריים. ישראל פעלה במישור המדיני להבטיח את זכותה לחופש השייטת בתעלת סואץ ולשחרור האניה וצוותה אולם המערכת הבינ"ל לא התייבה לימינה והמצרים הסכימו לשחרר את אנשי הצוות רק לאחר 3 חודשי ישיבה בכלא והספינה נותרה במצרים.

בשנים 1954-1955 הטילה מצרים סגר ימי על כלי שיט ישראליים ועל טיסות ישראליות בשמי מצרי טיראן. ניסיונות דיפלומטיים של ממשלת ישראל להסיר את הסגר לא צלחו, ועל כן הוחלט לנסות ולפתוח את המעבר בפעולה צבאית. ב 1955 החלה התבצרות מצרית באזור מצרי טיראן ובאזור רס נצראני הציב הצבא המצרי תותחי חוף ארוכי טווח שיכלו לפגוע בכלי שיט ישראליים במידה וינסו לעבור במצרים.

## מבצע "עומר"

ב 24 באפריל 1955 הנחה ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן גוריון את צה"ל לתכנן מבצע מוגבל בהיקפו להסרת המצור הימי על מדינת ישראל (מבצע "עומר"). בן גוריון האמין כי מהלך כזה יזכה בלגיטימציה בינ"ל, שכן מצרים בהטילה את הסגר הימי במצרי טיראן, הפרה את הדין הבינ"ל. למפקד המבצע מונה אלוף משנה חיים בר לב מפקד חטיבת גבעתי.<sup>9</sup>

באילת החל צה"ל בהקמת בסיס ימי (הבסיס כונה "ציפור") שנועד לאפשר פעילות של חיל הים לתמיכה לוגיסטית ומבצעית למהלך הקרקעי.

צה"ל נערך לרכוש ספינת דיג על מנת לנסות לפרוץ את הסגר הימי. מעצר הספינה ע"י המצרים היה אמור לספק למדינת ישראל את העילה לצאת למבצע "עומר".

<sup>8</sup> לשכת שר החוץ לשר, 28 באוגוסט 1950, גנזך המדינה, חץ, 12/2395.

<sup>9</sup> המבצע נקרא על שם בנו של חיים בר לב – עומר.

לשם ביצוע המבצע הקים צה"ל, צוות קרב חטיבתי (חטיבה 39) בהרכב: גדוד צנחנים 890, גדוד צנחנים מילואים 71 וגדוד 88 של הנח"ל.

צה"ל נדרש לסיים את הכנותיו עד נובמבר 1955 ומאז להיות במוכנות לביצוע תוך 24 שעות.<sup>10</sup>

מטרת מבצע "עומר" הייתה לכבוש את שרם א – שיח ומיצרי טיראן, כולל רצועת חוף שתחבר בין אילת לשרם.

התכנית הייתה שגדוד צנחנים 890, בפיקוד סא"ל אריאל שרון, יצנח בשרם ובאי טיראן וכבוש אותם.

חטיבת חי"ר בהרכב גדוד צנחנים מילואים 71 וגדוד 88 של הנח"ל תנוע מאילת דרומה תחבור לגדוד 890 בשרם ותיצור רצף טריטוריאלי מאילת ועד שרם ותחזיק בשטח.

כדי ליישם את מבצע "עומר", היה צורך במידע מודיעיני מקדים ומדויק. לצורך כך בוצעו שתי פעולות. בתחילה הוטל על טייסת הדרקון המעופף למפות את סיני ע"י צילום אוויר, ומטוסי הצילום שלה מדגם מוסקיטו ביצעו גיחות צילום רבות. הפעולה השנייה הייתה סיור בשטח שנקרא מבצע "ירקון".

מטרתו הייתה לאסוף מידע מודיעיני על צירי התנועה לאורך החוף המערבי של מפרץ אילת שבהם אמורים היו הכוחות לעבור. בעיקר היה צורך במידע הנוגע ל-70 הק"מ בקטע הדרך שבין דהב לעין אל-פורטגה בחצי האי סיני, שלגביהם לא היה לצה"ל כל מידע.

## מבצע "ירקון"

מבצע "ירקון" הוא מבצע מודיעיני שערך צה"ל ביוני 1955, במסגרת ההיערכות לקראת מבצע "עומר" ובהמשך למבצע "קדש", שנערך באוקטובר 1956.

תכנית המבצע הייתה להנחית דרך הים, (דרך מפרץ אילת), צוות של סיירים מחטיבת גבעתי, אשר ילכו לאורך התוואי של ציר העובר לאורך החוף המערבי של מפרץ אילת (בשטח מצרים) במשך שלושה לילות, ויוודאו את כשירותו למעבר של כוחות ממונעים של צה"ל. בתום המשימה נדרשו הסיירים להגיע לנקודת מפגש שנקבעה מראש, וממנה תוכנן פינויים חזרה לשטח ישראל.

הלוחמים שנבחרו מקרב המתנדבים למבצע היו: מג"ד (מפקד גדוד) 51 - סא"ל אשר לוי, סמג"ד (סגן מפקד גדוד) 51 - רס"ן מנו שקד, קצין הקשר מגדוד 51 - סגן יגאל תלמי; סמל דב שמעוני (דובן) מהסיירת החטיבתית של גבעתי, מ"מ (מפקד מחלקה), סגן משנה, יורם ליפסקי, מהסיירת החטיבתית של גבעתי וסגן אהרון (לובלינר) לברן, שעמד להתמנות למפקד הסיירת החטיבתית.<sup>11</sup>

שני גורמים מרכזיים השפיעו על אופן ביצוע המבצע:

לוחות הזמנים היו קריטיים כיוון שחברי הצוות יכלו לנוע בלילות בלבד, כדי שלא להיחשף לעיני כוחות הצבא המצרי או לעיני הבדואים המתגוררים באזור.

התמודדות עם מצוקת המים הקשה במהלך ימי המבצע. הימים היו ימי הקיץ, מזג האוויר היה לוחט, והסיירים נעו ללא גישה למים. הם אמנם לקחו עמם כמות מים רבה ככל האפשר, אבל לא היה באפשרותם לשאת על גבם את הכמות הנדרשת לכל אנשי הצוות, לכל שלושת הימים ובכמות המתאימה למזג האוויר החם ששרר באותה עת. על כן תוכנן מראש שמטוסי חיל האוויר יצניחו לצוות מים בלילות. גם פתרון זה לא היה פשוט כלל וכלל, ומארזים רבים של מים התנפצו על סלעי המדבר עד שהצליח חיל האוויר להצניח מארז מים לסיירים הצמאים.<sup>12</sup>

החוליה התאמנה לביצוע המשימה בעזרת מסעות ארוכים במדבר יהודה ובנגב וכן ביצעו סיור בעזרת ספינות חיל הים באזור הנחיתה המתוכנן. חילוצם מהשטח תוכנן לביצוע ע"י מטוסי פייפר של הטייסת הקלה. לפיכך, התאמנו טייסי הפייפר בנחיתה על מסלולים קצרים וחוליים והמראות קצרות עם משקל עודף. המכונאים תרגלו החלפה מהירה של גלגלים ומדחפים וכן התקנה ופריקה מהירה של אלונקה, תרגילי מילוט בים ועזרה ראשונה.<sup>13</sup>

חיל הים היה אחראי לתאם את הגעת הסיירים לחופי סיני דרך הים, וחיל האוויר אמור היה לסייע בכך שידאג להצניח מים לצוות הסיירים ויצור עמם קשר בלילות. כמו כן, חיל האוויר היה מופקד על חילוץ הסיירים בסיום המבצע באמצעות מטוסי פייפר.

<sup>10</sup> מרדכי בר און, אתגר ותגרה, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון, באר שבע, 1991, ע"מ 43.

<sup>11</sup> מתי שביט, ששה בעורף האויב, הוצאת ספריית מדים, תל אביב, ע"מ 24 – 26.

<sup>13</sup> מבצע "ירקון" (9 – 12 ביוני 1955) אתר חיל האוויר.



הסיירים נחתו בחוף דהב בליל ה-9 ביוני 1955 בשעה 0215 בעזרת סירת דיג, שגייס חיל הים. הם צעדו במהלך הלילות, ועם אור הבוקר היו צריכים למצוא מסתור בנקיקי הסלעים, גם מהשמש הקופחת. כל עיכוב קטן במהלך הלילה חשף אותם לסכנה ממשית שיגלו אותם במהלך היום. לאורך כל היום היו צריכים לשמור הסיירים על דממת אלחוט (כלומר, אסור היה להם להפעיל מכשירי קשר), ורק בשעות הלילה הורשו ליצור קשר אלחוטי עם המטוסים. מטוסי דקוטה של טייסת הפילים חגו בשמיים ושימשו כממסר קשר, כחפ"ק מוטס, (בו ישבו חיים בר לב וקציניו) וגם הצניחו מכלי מים.

שישה מטוסי פיפר חדשים של הטייסת הקלה בהובלתו של סרן חנוך קרת הוטסו ב-10 ביוני 1955 למנחת יוטבתה ועמדו מתודלקים בכוננות לחילוץ הכוח. כל מטוס נשא עוד זוג מכלי דלק שאפשרו לו לטוס 7 שעות ללא תדלוק.

לאחר הליכה מפרכת של שני לילות, הגיעו הסיירים בלילה השלישי, ה-12 ביוני, לנקודה ליד נואיבה, שתוכננה לפינוי האווירי ולאחר שנקלטה בארץ תשדורת מצרית שהמצרים החלו בחיפושים אחרי החוליה, הוחלט לחלצם מהשטח. באמצעות מטוס דקוטה נשלחה הודעה לסיירים לחפש שטח מתאים לנחיתה.

משימת הפינוי הייתה מורכבת וקשה במיוחד עבור הטייסים, בגלל תנאי השטח הקשים, עומק החדירה לשטח מצרים (כ-90 ק"מ), והחשכה.

מטוסי הפיפר המריאו מיוטבתה בשתי שלישות לפנות בוקר יום ה-12 ביוני. הם טסו בדממת אלחוט וללא אורות ניווט למניעת גילויים במשך כשעה ובשעה 04:00 נחת הזוג הראשון בשטח לאחר שהכוח סימן את מקום הנחיתה בעזרת לפידים וסרטים. שני סיירים נאספו והפיפרים המריאו מיד. לאחר מכן הגיעו עוד שלושה מטוסים ולבסוף המטוס האחרון שטייסו איבד את המבנה והגיע בכוחות עצמו.<sup>15</sup>

החילוץ בוצע תוך סיכון גבוה כיוון שהצבא המצרי איתר את נוכחות הכוח של צה"ל בשטח והחלו בחיפושים אחריו. למעשה, המצרים היו בפיגור קל של כמה שעות מאחוריהם, והגיעו לנקודת הפינוי זמן קצר אחרי שהסתיים האיסוף והכוח המריא לאילת.

## מבצע "עומר" ומבצע "ירקון" – אחרית דבר

למידע שנאסף ב"מבצע ירקון", שלפיו הדרך אכן ניתנת למעבר לכלי רכב מצפון לדרום, הייתה חשיבות רבה בתכנונים לקראת מבצע קדש, כשהוטל על כוחות צה"ל לנוע בציר זה מאילת דרומה כדי לפתוח את מצרי טיראן.

ששת הסיירים קיבלו צל"ש על השתתפותם במבצע. בתעודת הציון לשבח נכתב: "התנדבו למשימה מסוכנת וקשה, התמידו בביצוע המשימה על אף תקלות וקשיים החורגים מגדר הרגיל וסיימו בהצלחה".

במחצית שנת 1955 הוביל שר החוץ משה שרת מגעים מול הממשל האמריקני על מנת שארה"ב תספק נשק לישראל. שרת טען כי קיימת היתכנות לפריצת דרך במגעים עם ארה"ב והתנגד לכל מהלך צבאי אשר עלול היה לסכן את הצלחת המשא ומתן.

דוד בן גוריון הביא את מבצע "עומר" לאישור הקבינט אולם שרי הקבינט קיבלו את עמדתו של משה שרת והחליטו לדחות את המבצע למועד לא ידוע ובכך למעשה נגזז המבצע. ב-6 בדצמבר 1955 הרמטכ"ל משה דיין ביטל את קנית ספינת הדיג וב-16 בדצמבר 1955 הודיע דיין על פירוק חטיבה 39 וביטול מבצע "עומר".

תכנית "עומר" אמנם בוטלה אך מרבית מרכיביה הוטמעו בתכנית "קדש" ששמשה את צה"ל במלחמת סיני והמודיעין שנאסף במבצע "ירקון" שמש את חטיבה 9 שביצעה את המשימה של ההשתלטות על החוף המערבי של מפרץ אילת (בסיני) והחבירה לכוח הצנחנים באזור שרם.

נסיגת ישראל מחצי האי סיני ומהאי טיראן נעשתה רק לאחר קבלת ערבויות בכתב בדבר חופש השיט במפרץ אילת מנשיא ארצות הברית דאז, דווייט אייזנהאואר, לראש הממשלה הישראלי דוד בן-גוריון, ב-20 בפברואר 1957. מצרי טיראן היו פתוחים למעבר חופשי של ספינות ישראליות מאז ועד 1967. ב-23 במאי 1967, בימים שלפני מלחמת ששת הימים, שוב חסמה מצרים את מצרי טיראן, פעולה שהוגדרה בישראל כ"קאזוס בלי" (עילה למלחמה), והייתה מהגורמים העיקריים לפרוץ המלחמה. ישראל שוב כבשה את חצי האי סיני והאיים, אך אלו הוחזרו למצרים באפריל 1982 שלוש שנים לאחר חתימת הסכם השלום.

באפריל 2016 העבירה כאמור מצרים את האיים טיראן וסנפיר לריבונות של ערב הסעודית בהסכמתה של ישראל תוך התחייבות של מצרים וערב הסעודית לקיום חופש השיט לישראל בהתאם להסכם השלום הישראלי – מצרי.

<sup>14</sup> מבצע "ירקון" – אתר המרכז למורשת המודיעין (מל"מ).

<sup>15</sup> אבינועם מסניקוב, היסטוריה תעופתית בישראל.

# מפת מבצע "קדש"

